

SUPERDIVERSITEIT

HOE MIGRATIE ONZE SAMENLEVING VERANDERT

Superdiversiteit

Hoe migratie onze
samenleving verandert

Dirk Geldof

Acco Leuven / Den Haag

Eerste druk: september 2013
Tweede druk: november 2013
Derde druk: mei 2014
Vierde druk: oktober 2014
Vijfde, herwerkte druk: 2015
Zesde druk: juni 2016

Gepubliceerd door

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven, België
E-mail: uitgeverij@acco.be – Website: www.uitgeverijacco.be

Voor Nederland:

Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, 2495 AA De Haag, Nederland
E-mail: info@uitgeverijacco.nl – Website: www.uitgeverijacco.nl

Omslagontwerp: www.frisco-ontwerpbureau.be

© 2013 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cvba), Leuven (België)
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

Inhoud

Inleiding	9
Hoofdstuk 1 Van gastarbeid tot superdiversiteit	13
Een korte geschiedenis van de migratie in België	14
Actief op zoek naar gastarbeiders	15
De crisis in de jaren 1970 en de illusie van een migratiestop	17
De jaren 1990: asielaanvragen en uitbreiding EU	19
Migratie in de 21ste eeuw	20
Hoe we een migratieland werden	21
Hoofdstuk 2 De superdiversiteit van de 21ste eeuw	25
De transitie naar superdiversiteit	26
Majority-minority-cities	27
Diversiteit in de diversiteit	30
Superdiversiteit als proces van differentiatie	34
De werkelijkheid verandert sneller dan onze taal	36
Nieuwe woorden voor nieuwe werkelijkheden	42
Hoofdstuk 3 Migratie van hoog tot laag	45
Groeiende gekleurde armoede	46
Stedelijke armoede	48
Superdiversiteit in de hulpverlening	49

Gekleurde armoede durven benoemen	51
Een groeiende middenklasse	54
Naar een dynamische kijk	57
Steden als emancipatiemachines	59
Hoofdstuk 4 De nood aan een kosmopolitische blik	63
Oude manieren van kijken naar een nieuwe realiteit	64
Voorbij het methodologisch nationalisme	65
Beck's kosmopolitische blik	67
Van een of/of-denken naar een én/én-logica	68
Transnationaliteit en ambivalentie	70
Naar een tweede moderniteit	71
Onze steden worden kosmopolitisch	72
Kinderen kleuren onze steden	75
Kosmopolitische apartheid?	77
Hoofdstuk 5 Transnationale levens en gezinnen	81
Leven over grenzen	82
Transnationale netwerken en werelden	83
Tegelijk en ook	85
Vele soorten transnationaliteit	86
Vormen van transnationaliteit	87
Transnationale ruimtes	89
Transmigratie of meervoudige migratie	91
Transnationale relaties en gezinnen	94
Relatie en migratie	96
Moederliefde op afstand?	99
Naar een veelvoud van familiemodellen?	101
Uitdagingen voor een gezinsbeleid	104
Hoofdstuk 6 De verborgen stad	107
De wettelijke versus de werkelijke stad	107
Het belang van regularisatiecampagnes	110

Mensen zonder papieren in Antwerpen	111
Zonder papieren, maar met werk?	114
Zichtbaar verborgen	115
Wijken van aankomst	118
Hoofdstuk 7 Ze moeten zich maar integreren...	121
Wat bedoelen we nu juist?	121
Integratie: een vlag met vele ladingen	126
Integratie als een gecontesteerd concept	128
Sluit integratie juist uit?	129
Wordt integratiebeleid irrelevant?	131
Kan integratie over grenzen heen?	134
Sociale cohesie in superdiversiteit	135
Integratie in tijden van meertaligheid	137
Van integratie naar emancipatie en participatie	143
Hoofdstuk 8 Multiculturaliteit 2.0	147
Het multiculturele drama?	148
De argumenten van het nieuwe realisme	152
Welk multiculturalisme is dan failliet?	154
Multiculturalisme 2.0	157
Zoeken naar gedeeld burgerschap	161
Naar een scenario van hoop en empowerment	163
Hoofdstuk 9 Dansen rond cultuur	165
Tussen herverdeling en erkenning	167
Tussen structuur en cultuur	171
Oprukkende culturalisering	172
Geen cultuur maar structuur?	174
Dansen rond cultuur...	177
Krachtgericht omgaan met cultuur	179
Structuur én cultuur	181
Actief pluralisme als grondhouding	182

Hoofdstuk 10 Hoe omgaan met superdiversiteit?	187
Leven op een scharniermoment	189
Van verdeeldheid en polarisatie	191
Naar hoop en verbondenheid	192
 Coda	 195
 Noten	 199
 Literatuur	 213

Inleiding

‘Diversiteit is niet in de eerste plaats een normatief ideaal, maar een reeds bestaande conditie van stadsbewoners en hun stad.’

Ruth Soenen, 2006. *Het kleine ontmoeten. Over het sociale karakter van de stad*, p. 45.

Amper twee jaar na de eerste publicatie van *Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert* is deze vijfde druk een geactualiseerde en aangevulde uitgave. De onderzoeken, publicaties en debatten de voorbije jaren geven aan hoe superdiversiteit in een stroomversnelling zit. Vlaanderen, België, Nederland of onze buurlanden zijn op zoek naar nieuwe manieren om met de realiteit, complexiteit en diversiteit van de hedendaagse samenleving om te gaan. *Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert* verlegt de bakens van een vastgelopen ideologisch debat over de al-of-niet wenselijkheid van een multiculturele samenleving. Het gaat er in de 21ste eeuw niet langer om *of* we dit willen, maar *hoe* we met de reële superdiversiteit omgaan en hoe we deze managen. Hoe kunnen we verdere polarisatie vermijden en het sociaal kapitaal van alle inwoners vandaag tot zijn recht laten komen? Het boek geeft niet alleen een synthese van hedendaags onderzoek naar diversiteit in het hart van Europa, maar is ook een blikopener en opstap naar de noodzakelijke normalisering van superdiversiteit en interculturalisering die we in onze samenleving en in alle maatschappelijke sectoren nodig hebben.

Onze samenleving verandert immers sneller dan onze manier van denken. Dat geldt bij uitstek voor de wijze waarop we met de steeds grotere diversiteit in onze samenleving omgaan. In Brussel, Amsterdam of Rotterdam vormen inwoners met wortels in migratie al de meerderheid van de stadsbewoners. Volgend decennium is dat ook in Antwerpen een realiteit.

De 21ste eeuw is een eeuw van superdiversiteit. De etnisch-culturele diversiteit zal in de Europese samenlevingen de volgende jaren enkel verder toenemen, ook al proberen bijna alle regeringen in Europa verdere migratie krampachtig af te remmen. De snelle maatschappelijke veranderingen en de groeiende diversiteit liggen bij velen gevoelig en roepen vragen, onzekerheid of weerstand op. Hoe meer de diversiteit groeit, hoe meer we terug lijken te vallen in verouderde, nationalistische denkkaders.

Voor wie de migratie en de demografische ontwikkelingen van de voorbije decennia bekijkt, zou de verdere toename van de diversiteit eigenlijk geen nieuws meer mogen zijn. Dat het dat voor vele mensen en voor vele beleidsmakers toch nog is, vertelt veel over de manier waarop we als samenleving de afgelopen jaren hebben weggekeken. West-Europese landen evolueerden de voorbije halve eeuw naar een immigratiesamenleving, maar worstelen nog steeds met migratie en diversiteit. Onze migratiegeschiedenis is voor velen een nog onverwerkt verleden en een ontkend heden.

Is het daarom dat onderzoekers, ambtenaren of beleidsmakers zich het voorbije decennium hebben miskeken op de snelheid van veranderingsprocessen en op de demografische transitie?¹ In het laatste decennium van de 20ste eeuw gingen de meeste demografen nog uit van een relatief stabiele of traag groeiende bevolking in de lage landen. Af en toe klonken er zelfs noodkreten: er werden te weinig kinderen geboren om de bevolking op peil te houden of om de kost van de vergrijzing te betalen. Tot men na de eeuwwisseling plots-

klaps alle bevolkingsprognoses moest bijstellen. Het aantal inwoners in Vlaanderen groeit opnieuw sterk, zeker in onze steden. Met die bevolkingstoename groeit ook de etnische diversiteit verder.

In dit tijdperk van superdiversiteit blijven de maatschappelijke debatten nog te vaak steken in achterhoedegevechten en symbooldossiers. Vlaanderen kende de voorbije tien jaar gepolariseerde debatten over hoofddoeken voor ambtenaren of op scholen. Zulke debatten versluisen al te vaak het zicht op de reële ontwikkeling van diversiteit en van ongelijkheid in onze steden. De worsteling met zichtbare diversiteit achter een loket is één van de vele moeizame verwerkingsprocessen bij de overgang naar een superdiverse samenleving. Zo ook verbergen de sporadische debatten over het al of niet terugsturen van geïntegreerde maar afgewezen asielzoekers de worsteling met structurele migratiepatronen, die onder meer voortvloeien uit een sterke wereldwijde ongelijkheid.

Weinig onderwerpen polariseren een samenleving zo hard als migratie. In die polarisatie bevestigen en versterken we voortdurend het denken in termen van wij-en-zij. Tegelijk groeit een hybride werkelijkheid met vele gezichten tussen wij-en-zij. In deze eeuw van superdiversiteit komen we er niet langer met steeds meer kunstmatige wij-en-zij-opdelingen. Want wie zijn 'wij' en welke 'wij' zijn 'wij' als we 'ons' als 'wij' bestempelen om 'ons' van 'hen' af te zetten?² Of omgekeerd: hoe lang blijven zij 'zij'? En hoe lang dwingen we elkaar in polariserende wij/zij-posities, die het complexe samenleven en de integratie al te vaak geweld aandoen? De wederzijdse polarisatie maakt dat we amper ruimte vinden voor dialoog.

Weerspiegelt de ondertitel van het boek 'hoe migratie onze samenleving verandert' dan de positie van de ontvangende samenleving, een wij/zij-perspectief? Gaat dit boek over de autochtoon die zijn of haar samenleving ziet veranderen? Terecht problematiseert Tom Naegels dat sommigen zich blijkbaar nog steeds niet kunnen voorstellen dat

allochtonen of moslims evengoed ‘ons’ zijn als de mensen die hier al generaties wonen.³ De teneur van dit boek is dan ook een andere. Voor mij is ‘onze’ samenleving de samenleving van alle mensen die hier wonen, ongeacht hun origine. Het is die samenleving, onze samenleving, die aan een razendsnel tempo verandert.

Dit boek wil voorbij de hardnekkige en deels voorbijgestreefde tegenstellingen tussen wij-en-zij. Het wil met een open blik de hedendaagse superdiversiteit onderzoeken en in beeld brengen. Het probeert deze overgang te beschrijven zoals die is, met kansen en met conflicten, eigen aan zo een belangrijke maatschappelijke verandering. Hoe ontwikkelen we een krachtgerichte kijk op deze transitie? Hoe ontwikkelen we een taal om in dialoog te gaan over onze toekomst en wat ons verbindt? En wat betekent het voor al wie op de eerste lijn werkt: in de kinderopvang, in het onderwijs, als sociaal werker, als verpleegkundige of arts, als politieagent of als ambtenaar aan het loket?

Het boek verkent de overgang naar superdiversiteit. Het onderzoekt het belang van een kosmopolitische blik. Het bevraagt de denkkaders van waaruit we de veranderingen benaderen. Het gaat ook – en misschien zelfs vooral – om het zoeken naar manieren om het potentieel van onze huidige superdiversiteit beter tot hun recht te laten komen en om de valkuilen te vermijden. In de eindeloze debatten over de wenselijkheid van de toenemende diversiteit zijn we al te vaak vergeten de mogelijkheden ervan te maximaliseren. Nochtans is dat de enige zinvolle optie om toekomstgericht met onze superdiversiteit om te gaan. Vanuit een actief pluralisme, in debat met samenspraak en tegenspraak. Het vraagt wederzijdse openheid en dialoog tussen iedereen die hier woont. Het vraagt wederzijdse betrokkenheid. Want enkel samen maken we de toekomst van ons land, die vertrekt vanuit onze steden.

Dirk Geldof
Zomer 2015

Hoofdstuk 1

Van gastarbeid tot superdiversiteit

*‘Ze kwamen van ’t zuiden en van den Afrique, om hier aan een job te gera-
ken. ’t Zijn just zo’n proleten lijk gij en lijk ik, laat ons er geen vreemden van
maken’*

Wannes Van de Velde, 1981. *Over de gastarbeiders*.¹

De 21ste eeuw wordt de eeuw van de superdiversiteit. Wie vandaag opgroeit in steden als Brussel of Antwerpen, Rotterdam of Amsterdam, Parijs of Marseille, Londen of Berlijn kan zich vaak amper nog voorstellen hoe beperkt de etnisch-culturele diversiteit er een halve eeuw geleden was. Omgekeerd leven vele landgenoten vandaag nog in gemeenten of wijken waar ze in hun dagelijks leven de snelle toename van diversiteit amper zien of kennen.

De hedendaagse superdiversiteit is er misschien relatief snel gekomen, maar zeker niet onverwacht. De West-Europese bevolking nu is het resultaat van de migraties en het migratiebeleid de voorbije halve eeuw, in de periode na de Tweede Wereldoorlog. Om de superdiversiteit vandaag te begrijpen, moeten we de geschiedenis van deze migraties kennen. Het is de geschiedenis van Belgen en Nederlanders die hun straat, hun wijk, hun cité of hun stad zagen veranderen. Het is tegelijk ook de geschiedenis van de vele families die migreerden en van wie de migratiegeschiedenis vandaag een integraal deel is van onze samenleving.

Een korte geschiedenis van de migratie in België

In debatten over diversiteit weerklinkt geregeld de relativisering dat migratie toch van alle tijden en van alle plaatsen is. Al bij de Egyptenaren, de Grieken of de Romeinen kenden we migratie, soms vrijwillig, vaak gedwongen, als streken werden veroverd, volkeren verdreven of tot slaaf gemaakt. De huidige bewoners van de Verenigde Staten van Amerika of van Australië zijn bijna allemaal migranten, die de oorspronkelijke Indianen of Aborigines hebben verdrongen. De hele koloniale geschiedenis van Europa ging samen met migratie. Europese kolonialisten migreerden naar landen in het zuiden. Die kolonisatie ging vaak samen met extreme machtsverschillen, uitbuiting en het weghalen van natuurlijke rijkdommen in de kolonies.

Natuurlijk is er altijd en overal migratie geweest. Toch helpt deze historische relativisering ons weinig om de impact van de snelle maatschappelijke veranderingen op onze samenleving vandaag te begrijpen. Om te begrijpen hoe landen als België en Nederland immigratielanden zijn geworden, moeten we naar de migratiegeschiedenis van de voorbije halve eeuw kijken.²

De impact van migratie op onze samenleving was aan het begin van de 20ste eeuw beperkt. Voor de Eerste Wereldoorlog kende België amper 3,5% inwoners met een andere nationaliteit. Het merendeel onder hen was afkomstig uit de buurlanden. In het interbellum begon België op relatief beperkte schaal de eerste Italianen, Polen en Tsjechen aan te trekken voor het werk in de steenkoolmijnen in Wallonië en Limburg.

Onze migratiegeschiedenis is vooral in de tweede helft van de 20ste eeuw geschreven.³ Onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog had België nood aan arbeidskrachten voor de heropbouw. De Belgische regering maakte afspraken met Italië en Polen voor georganiseerde migratie. Zo trok ons land een contingent aan van 77.000 Zuid-Italianen

en 20.000 Polen om te komen werken in de steenkool en de zware (staal)industrie in Wallonië en Limburg. Het aandeel vreemdelingen of niet-Belgen steeg hierdoor licht tot 4,3% in 1947.

Na de periode van heropbouw braken in West-Europa economisch voorspoedige tijden aan. In Frankrijk spreekt men van '*Les trente glorieuses*': de dertig glorieuze jaren tussen 1945 en de eerste oliecrisis van 1973. Ongekende economische groei ging samen met een ongeziene technologische ontwikkeling. Er heerste een sterk vooruitgangsoptimisme, enkel getemperd door de dreiging van de koude oorlog. Zowel de industrie als de opkomende dienstensector had nood aan voldoende arbeidskrachten, en daaraan was door de sterke economische groei een tekort. Daarom trok België in de jaren 1950 arbeidskrachten uit Zuid-Europa aan, met Italiaanse, Spaanse, Griekse en Portugese gastarbeiders.

Actief op zoek naar gastarbeiders

De gouden jaren 1960, met nog steeds een sterke economische groei, zorgden voor een versnelling van de migratie. De nood aan arbeidskrachten bleef. De (her)intrede van vrouwen op de arbeidsmarkt was een eerste antwoord. De economische noodzaak liep mooi samen met het opkomende feministische gedachtegoed, waarbij vrouwen een eigen inkomen en een evenwaardige plek op de arbeidsmarkt nastreefden. Tegelijk maakte de doorbraak van de consumptiemaatschappij en de ongekende toename van consumptiegoederen in vele gezinnen ook een tweede inkomen noodzakelijk om mee te kunnen met het modale bestedingspatroon. Deze samenloop van factoren zette de evolutie in gang van een mannelijk kostwinnersmodel naar een samenleving van tweeverdienersgezinnen.

Toch bleef er in de jaren 1960 krapte op de arbeidsmarkt, vooral voor het zware en laagbetaalde werk. Daarom ging de Belgische regering op vraag van het bedrijfsleven over tot een actievere rekrutering van gastarbeiders. De landen van herkomst veranderden en aantallen stegen snel. België zocht in die periode vooral in Marokko en Turkije goedkope arbeidskrachten. De Belgische regering tekende in 1964 samenwerkingsakkoorden met de Marokkaanse (17 februari 1964) en de Turkse regering (16 juli 1964) om gastarbeid en gezinshereniging te organiseren. Het merendeel waren mannelijke laaggeschoolde arbeiders, afkomstig van het platteland of de bergen. In feite zorgde dat voor velen voor een dubbel migratieproces: ze migreerden van een plattelandssamenleving naar een stedelijke samenleving, en van hun land van herkomst naar het westen. Ook in de volgmigratie vandaag speelt deze dubbele migratiestap nog steeds een rol.

Naast de mijnbouw en de zware industrie werden de gastarbeiders ingezet in de bouwsector voor de grote infrastructuurwerken zoals de aanleg van spoortunnels, metro's, autosnelwegen of havenuitbreiding. Het ging uitdrukkelijk om gewenste immigratie, deels spontaan, maar deels ook actief georganiseerd door de overheid, op vraag van het bedrijfsleven en met de instemming van de vakbonden.

Niet alleen bij ons, maar ook in onze buurlanden zorgden de sterke groeicijfers in de dertig glorieuze jaren na de oorlog voor een nood aan arbeidskrachten en een groeiende migratie om dit op te vangen. Toch verschilt de migratiegeschiedenis van de Europese landen, vooral wanneer we kijken waar en hoe men ging rekruteren. De koloniale geschiedenis en de dekolonisering speelden in heel wat landen een belangrijke rol en zorgden voor een instroom uit voormalige kolonies. Zo was er een migratie van Algerijnen naar Frankrijk, van Surinamers en Antillianen naar Nederland, van onderdanen uit het Gemenebest naar Engeland... België koos voor een andere weg. Bij de dekolonisatie en de onafhankelijkheid van Congo keerden vele Bel-

gen terug naar ons land, maar was er slechts een beperkte migratie van Congolezen.

De actieve rekrutering van gastarbeiders in de jaren 1960 zorgde bijna voor een verdubbeling van het aantal vreemdelingen in België in vergelijking met de situatie tijdens de Tweede Wereldoorlog. In 1970 telde ons land 696.300 niet-Belgen, of 7,2 % van de bevolking.

De overheid beschouwde de gastarbeiders als tijdelijke werkkrachten die na een aantal jaren terug naar hun land van herkomst zouden gaan. Ook vele van de buitenlandse werknemers zagen zichzelf als tijdelijke gastarbeiders. Die tijdsgeest is mooi gedocumenteerd in de Canvas-reportage *Triq Salama of reis in vrede*. Mohamed Abdeslam getuigt hoe hij vanuit Marokko via Duitsland in België is terechtgekomen en hier de voorbije halve eeuw zijn leven heeft opgebouwd. Net zoals vele anderen begon zijn migratie vanuit een idee van tijdelijkheid: *‘Wij kwamen naar hier om te werken en te sparen, en om zo rap mogelijk terug te gaan. De ene wil trouwen, de andere wil dat... Dus dat was de idee.’*⁴

Vandaag betalen we de prijs voor die tijdelijkheidsgedachte: noch de overheid, noch de gastarbeiders investeerden in die eerste jaren in grondige taalverwerving of in integratie. Geleidelijk veranderden de gastarbeiders in migranten, zeker als na verloop van tijd hun partner en hun kinderen overkwamen. Alleen hadden zowel deze migranten als de Belgische overheid jaren nodig om deze nieuwe realiteit onder ogen te zien.

De crisis in de jaren 1970 en de illusie van een migratiestop

Toen kwam de eerste oliecrisis in 1973. De explosieve politieke situatie in het Midden-Oosten leidde tot duurdere olie en enkele sym-

bolische autoloze zondagen. Die eerste oliecrisis markeerde ook het einde van de gouden naoorlogse periode. Het vooruitgangsoptimisme maakte plaats voor een discours van economische crisissen, dat we sindsdien haast onafgebroken hanteren.

De oliecrisis veranderde ook de situatie op de arbeidsmarkt. De vraag naar arbeidskrachten nam af en de werkloosheid begon langzaam te stijgen. In 1974 stelde de Belgische overheid een einde aan de georganiseerde arbeidsimmigratie met een zogenaamde migratiestop. Dit zorgde voor een duidelijke beperking van de instroom van buitenlandse arbeidsmigranten. De term ‘migratiestop’ riep bij velen – ook vandaag nog – de illusie op dat de regering alle migratie naar ons land had gestopt of had willen stoppen. De immigratiestop betekende allesbehalve dat mensen niet meer naar België konden komen. De immigratie daalde, maar stopte zeker niet. De beperking van de arbeidsmigratie zorgde voor een verschuiving naar andere migratiekanalen. Aangezien de poort voor officiële arbeidsmigratie gesloten was, probeerden mensen zich via gezinshereniging en politiek asiel in België te vestigen.

De meeste gastarbeiders hadden hun partner en hun kinderen in het land van oorsprong achtergelaten. Oorspronkelijk gingen velen uit van een terugkeer naar het land van herkomst. Naarmate de verblijfsduur in ons land toenam, groeide echter de behoefte om de partner en de kinderen te laten overkomen. Gezinshereniging zorgde zo voor een logische volgmigratie. Daarnaast huwden alleenstaande gastarbeiders meestal nog met partners uit hun land van herkomst, waardoor deze het recht kregen om zich in België te vestigen.

Naast gezinshereniging vormden asielaanvragen en migratie binnen de Europese Unie de belangrijkste legale migratiekanalen in de late jaren 1970 en de jaren 1980. De geleidelijke uitbreiding van de Europese Unie maakte ook meer migratie binnen de EU mogelijk op

basis van het vrij verkeer van werknemers. Dat alles leidde tot een verdere stijging van het aantal en aandeel niet-Belgische inwoners: in 1991 telde ons land zo'n 904.500 niet-Belgen, of zo'n 9% van de bevolking.

De jaren 1990: asielaanvragen en uitbreiding EU

De jaren 1990 vormen een belangrijk kantelpunt naar de superdiversiteit van vandaag. De migratie uit de jaren 1980 zet zich voort, met volgmigratie op basis van gezinshereniging uit landen als Marokko en Turkije. Maar drie ontwikkelingen maken van deze periode een scharnierperiode. Ze zorgen voor een nieuwe stijging van de immigratie en een groeiende diversiteit in de landen van oorsprong.

In de eerste plaats neemt de globalisering toe. In het kielzog van de groeiende internationale handel volgt ook migratie, met onder meer economische vluchtelingen die asiel aanvragen. Ten tweede jagen oorlogen en conflicten vluchtelingenstromen aan. Er was de Golfoorlog van 1990-1991, waarbij Irak Koeweit veroverde en later door een internationale coalitie onder leiding van de Verenigde Staten weer uit het land werd verdreven. Ook het uiteenvallen van Joegoslavië en de Bosnische burgeroorlog (1992-1995) zorgde voor een stijging van het aantal asielaanvragen.

De grootste impact komt echter van de val van de muur in 1989 en de uitbreiding van de Europese Unie erna. Het IJzeren Gordijn tussen Oost- en West-Europa uit de naoorlogse periode belette decennialang migratie uit Oost-Europa. De val van de muur, de hereniging van Duitsland en de geleidelijke toetred tot de Europese Unie van de voormalige Oostbloklanden zorgde vanaf de jaren 1990 tot vandaag voor nieuwe migratie uit Centraal- en Oost-Europa.

Al deze ontwikkelingen samen leidden tot een duidelijke stijging van de migratie in de jaren 1990, met een opvallende immigratiepiek tussen 1998 tot 2001. Dit decennium is het scharnierpunt en vormt de doorbraak naar de superdiversiteit van vandaag (zie hoofdstuk 2).

Migratie in de 21ste eeuw

In de 21ste eeuw zetten de ontwikkelingen uit de jaren 1990 zich verder, met een nieuwe toename van de migratie. Het aantal mensen met een migratie-achtergrond in de samenleving neemt dan nog toe en we kennen de verdere doorbraak van de diversiteit in de diversiteit, met een veelheid van landen van herkomst.⁵

Op basis van de migratiecijfers van 2012 zien we dat twee op drie van alle migranten in België uit de EU komt, op basis van het vrij verkeer van werknemers. Van deze EU-migrant blijft de grootste groep uit de buurlanden en uit de andere lidstaten van de EU15 afkomstig. De nieuwe instroom komt vooral uit het voormalige Oost-Europa. Met uitbreiding van de Europese Unie in mei 2004 groeide de instroom uit de nieuwe lidstaten, vooral uit Polen. Met de toetreding van Roemenië en Bulgarije in 2007 steeg de immigratie uit die landen. Typisch is dat we voor deze landen zowel een hoge instroom als een hoge uitstroom zien, met kenmerken van gastarbeid in de 21ste eeuw of van circulaire migratie. Toch is het migratiesaldo uiteindelijk positief en groeit het aantal migranten uit Oost-Europa.⁶

Na Europa is Afrika het tweede belangrijkste continent waarvan immigranten afkomstig zijn. De helft van die immigraties komt uit Sub-Saharisch Afrika en de andere helft uit Noord-Afrika. Vanuit Noord-Afrika blijft Marokko het voornaamste herkomstland. Bij de immigratie van buiten Europa is de Marokkaanse immigratie jaarlijks goed voor 7-8% van de totale migratie naar ons land, of ongeveer

één op vijf migranten van buiten de EU. De voorbije jaren kwamen jaarlijks zo'n 8000 tot 10.000 migranten uit Marokko naar België. Al meer dan 40 jaar is deze immigratie uit Marokko voor België één van de belangrijkste migratiestromen. Gezinshereniging is daarbij een cruciaal migratiemotief. Een deel van de Marokkaanse Belgen houdt vast aan huwelijkstradities waarbij families huwelijken van Belgische Marokkanen met partners uit Marokko aanmoedigen.

Voor migratie uit sub-Saharisch Afrika blijft de Democratische Republiek Congo het eerste herkomstland, gevolgd door Kameroen en Guinee. Ten slotte is er de laatste jaren een toename van immigraties uit Azië, met migranten uit India, China en Japan, maar ook uit Irak, Afghanistan en Armenië. De burgeroorlog in Syrië leidt de laatste jaren tot vluchtelingenstromen en tot een verhoogde migratie over de Middellandse zee, die ondertussen de dodelijkste migratieroute naar Europa is geworden.

Hoe we een migratieland werden

Sinds de jaren 2000 is de toename van de immigratie naar België opvallend sterk. In 2012 zijn er 124.717 personen legaal België binnengekomen. België is vandaag vooral een immigratieland. In 2012 is er voor het eerst in de 21ste eeuw een significante daling van de immigratie door de verstrenging van de wetgeving op gezinshereniging in 2011. Toch kwamen ook in 2012 nog 124.717 mensen legaal naar België. Toch zijn ook de emigraties van vreemdelingen het voorbije decennium mee gestegen. De emigratie wordt vaak vergeten of onderschat. In 2012 (r)emigreerden ruim 69.346 vreemdelingen opnieuw uit België. De stijging van de (r)emigratie wijst ook op een verandering in de migratiepatronen: meer migranten die maar tijdelijk verblijven, in het kader van het vrij verkeer van werknemers binnen de Europese Unie of als transmigrant.

Globaal zien we dus zowel een stijging van de immigratie als van de emigratie van vreemdelingen. Het saldo is een migratie-overschot, omdat de immigraties sterker zijn gestegen dan de emigraties.⁷ Wanneer we het aantal vreemdelingen dat (r)emigreerde aftrekken van de immigratie, dan kende België een netto-instroom van 55.371 vreemdelingen in 2012. België kent netto dus een jaarlijkse instroom met de omvang van de bevolking van een kleine stad als Oostende, Hasselt, Sint-Niklaas of Genk in Vlaanderen, of van Doornik of Seraing in Wallonië.

Zo evolueerden landen als België of Nederland op een goede halve eeuw van relatief homogene samenlevingen met een klein aantal mensen van andere nationaliteit naar een samenleving waarin mensen met een migratie-achtergrond een steeds groter deel van de bevolking uitmaken. België en Nederland zijn vandaag – zoals de meeste West-Europese landen – de facto immigratielanden.

De combinatie van de demografische impact van de migratie van de voorbije halve eeuw en de verdere migratie de volgende jaren maken dat we ook in de toekomst een verdere groei van de etnisch-culturele diversiteit zullen kennen. Waar migratie nog deels stuurbaar is via het migratiebeleid, laat de demografische evolutie zich veel minder sturen. Terwijl we de voorbije drie decennia het debat over de wenselijkheid van de multiculturele samenleving voerden, voltrok en voltrekt zich een ingrijpende demografische transitie. Het resultaat van de opeenvolgende migratiegolven is een duidelijke stijging van het aantal inwoners met wortels in migratie.

Volgens de officiële bevolkingscijfers wonen er in België vandaag net geen 1,2 miljoen vreemdelingen, de officiële term voor inwoners zonder een Belgisch paspoort. Het gaat om 11 % van de Belgische bevolking. Cijfers op basis van nationaliteit vertellen ons echter steeds minder over de etnisch-culturele diversiteit in de bevolking. Veel meer inwoners hebben wortels in migratie. Volgens de UCL was van de 11 miljoen inwoners van België begin 2013 ruim één op vijf als vreem-

deling geboren. Daarvan hadden anno 2013 zo'n 1.195.122 personen nog een vreemde nationaliteit (of zo'n 11 % van de totale bevolking) en waren er ruim 918.503 personen (of 8 % van de totale bevolking in België) ondertussen Belg geworden.⁸ Ook als we deze naturalisaties meerekenen, onderschatten we de etnisch-culturele diversiteit nog steeds: veel kinderen en jongeren van de derde generatie zijn Belg bij geboorte.

Cijfers voor het hele land vertellen ons bovendien nog niets over de zeer ongelijke ruimtelijke spreiding van de migratie. De groeiende diversiteit is op vele plaatsen amper zichtbaar. Sommige regio's kennen nauwelijks mensen met een migratie-achtergrond. Zo zijn er bijvoorbeeld in West-Vlaanderen vele gemeenten waar niet eens 1 % van de inwoners geen Belgisch paspoort heeft. Andere regio's hebben een langere migratiegeschiedenis, zoals de Limburgse mijnstreek of het Waalse staalbekken.

De voorbije decennia groeiden vooral de grote steden uit tot aantrekkingspolen voor migranten. In deze eeuw van globalisering zijn grote steden steeds meer knooppunten in internationale netwerken. Brussel, Antwerpen, maar ook Gent en Waalse steden als Charleroi of Luik zijn steden van aankomst geworden.⁹ De diversiteit is er veel groter dan het landelijk gemiddelde. In Brussel heeft vandaag bijna twee op drie van de inwoners wortels in migratie, in Antwerpen ruim 44 %. Ook in de grote Nederlandse steden vinden we de grootste aanwezigheid van inwoners met een migratie-achtergrond. Leven in diversiteit groeit uit tot één van de belangrijkste karakteristieken van stedelijkheid in de (West-)Europese steden in de 21ste eeuw.

